

Izvorni naučni rad
UDK 811.163.4(497.1)

Jasmin HODŽIĆ

Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik
jasmin.hodzic@izj.unsa.ba

PITANJE ODMAKA OD NOVOSADSKOG DOGOVORA U BOSNI I HERCEGOVINI SEDAMDESETIH GODINA PROŠLOG VIJEKA

Tragom teze da je činom osnivanja Instituta za jezik u Sarajevu 1972. godine postavljen temelj institucionalnom pristupu jezičkoj politici i novijim lingvističkim istraživanjima u Bosni i Hercegovini, i to s naglašenom bosanskom, a ne nužno jugoslavenskom orijentacijom, ovdje analiziramo neke bitne stavove izrečene u dokumentima o književnojezičkoj politici u Bosni i Hercegovini u vrijeme pred osnivanje Instituta za jezik u Sarajevu ali i nakon osnivanja Instituta, čime je Sarajevu nakon Beograda i Zagreba dodijeljen status posebnog jezičkog centra, što nije bilo u skladu s principima na kojima se zasnivao Novosadski dogovor o zajedničkom jeziku koji se razvija oko dva centra, Beograda i Zagreba. Dodatno, zastupanje koncepta blagog i neosjetnog ali ipak dovoljno konkretnog odmaka od Novosadskog dogovora, ovdje propitujemo kroz čin pojavljivanja *Pravopisnog priručnika* 1972. godine u Sarajevu, što je pravopis koji je u tadašnjem filološkom žargonu bio (pre)poznat kao *bosanski*.

Ključne riječi: *Novosadski dogovor, bosanski pravopis, Institut za jezik u Sarajevu, jezička politika*

Uvod

Sredina prošlog vijeka u kontekstu sociolingvističkih pitanja obilježena je raspravama o varijantnostima tada zajedničkog jezičkog standarda, a koji se po posljednjem jezičkom dogovoru oko zajedničkog jezika, po Novosadskom dogovoru iz 1954. godine, definirao kao jezik „koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba“ (v. Pravopis, 1960), čime se i javno propagiralo stajalište o samo dvije jezičke varijante – istočna i zapadna, beogradska i zagrebačka, ili srpska i hrvatska. Nije teško primijetiti

da se koncept Novosadskog dogovora ovim uveliko razlikovao od poznatog stava iz dogovora o zajedničkom jeziku iz 1850. godine, kada se na Bečkom književnom dogovoru inaugurirao zajednički jezik kao jezik koji se zasniva na južnom narječju, ali i kao jezik jednog naroda koji jednu književnost (treba da) ima. Istina, 1954. se govori o dva glavna središta, što će reći da ima još središta, samo nisu glavni, ili da može još biti (da je bilo još) jezičkih središta ili jezičkih centara?

Zato valja uputiti na činjenice po kojima se naročito 1970, 1971. i 1972. godina Bosna i Hercegovina i Sarajevo također postavljaju u sami (jezički) centar zbivanja. Naime, 1970. godine se najprije u martu pokreće jezička anketa „Tradicijska, teorija i sadašnja praksa u primjeni književnog jezika u Bosni i Hercegovini“ (v. Dizdar, 1970), da bi potom u aprilu iste godine bio održan i poznati sarajevski *Simpozij(um) o jezičkoj toleranciji*, na kojem se raspravljalo o temi „Jezička tolerancija u nastavi (u školama SRBiH)“ (v. Prstojević, 1984: 19). Zatim je već sljedeće godine, tačnije 11. februara 1971., dokumentom „Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini“ zvanično zasnovana bosanskohercegovačka (bosanska) jezička politika, gdje je jedan od zaključaka bio i taj da se u Bosni i Hercegovini formira jezički institut, što se 1972. i desilo, kada se u Sarajevu zvanično osniva *Institut za jezik* (danas Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu). Međutim, osim samog čina osnivanja instituta u 1972. godini, ova godina je naročito značajna i zbog još jedne za nas nezaobilazno značajane sociolingvističke činjenice – u Sarajevu 1972. izlazi *Pravopisni priručnik* zasnovan na primjerima iz jezičke prakse u Bosni i Hercegovini, namjenski usmjeren na upotrebu u bh. školstvu.

Kroz naznačeno vrijeme s početka sedamdesetih godina prošlog vijeka, kada se, nakon Beograda i Zagreba, i Sarajevu daje epitet jezičkog centra – činom osnivanja Instituta za jezik, ovdje ćemo sagledati praktično pitanje odmak od principa Novosadskog dogovora kroz analizu čina zvaničnog zasnivanja jezičke politike u Bosni i Hercegovini, odnosno čina institucionalnog pristupa jezičkoj politici i organiziranog programskog pristupa savremenim lingvističkim istraživanjima.

Čin osnivanja Instituta za jezik u Sarajevu

Dokumentom „Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini“ od 11. februara 1971. godine zvanično je zasnovana bosanskohercegovačka (bosanska) jezička politika, gdje se u završnom ili zaključnom dijelu dokumenta navodi da „Utvrdjivanje standardnog bosanskohercegovačkog književnojezičkog izraza treba da bude rezultat šireg društvenog dogovora na osnovu prethodnih sociolingvističkih ispitivanja.“ (v. Prstojević, 1984:

36), a da „Osnovu općestandardnog jezičkog izraza u službenoj upotrebi u SRBiH čine ijekavski književni izgovor i druge autohtone jezičke osobine“ (v. Prstojević, 1984: 36), što je imalo oslonac u zaključcima Simpozija o jezičkoj toleranciji iz 1970. Dakle, kako se iz naznačenih formulacija vidi, napravljen je direktni zaokret od jugoslavenskog na bosanskohercegovački kontekst. Tek nakon prethodno izrečenog direktno se prelazi na završne zaključke o potrebi osnivanja jezičkog instituta. Tačno je navedeno to da je potrebno dati punu podršku inicijativama „da se formira institut za savremeni srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik“, ali konkretno „radi potpunijeg utvrđivanja bosanskohercegovačkog standardnog jezičkog izraza“ (v. Prstojević, 1984: 36). Dakle, nije se zvanično radilo na separatizmu (zadržana je zajednička jezička perspektiva), ali je napravljen zaokret prema bosanskohercegovačkom okviru. Suštinski, činom izdvajanja autohtonih domaćih jezičkih osobina u prvi plan, u šta spada i službeno priznanje samo ijekavice kao zvaničnog izgovora, napravljen je blagi zaokret od ranijeg Novosadskog dogovora iz 1954., kojim se njegovalo jezičko zajedništvo u kontekstu afirmiranja dva lingvistička centra – Beograda i Zagreba, pa se može reći da je činom osnivanja Instituta za jezik u Sarajevu bh. podneblju također data mogućnost da ima svoj lingvistički centar, ravnopravan s drugim centrima ili tada već postojećim sličnim institutima u Beogradu i Zagrebu. Institut za srpski jezik SANU osnovan je 1947. godine, dok je 1958. godine preimenovan u Institut za srpskohrvatski jezik, a da bi od 1992. godine ponovo bio vraćen u Institut za srpski jezik SANU. Današnji Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje osnovan je 1948. godine kao Odsjek za jezik Instituta za jezik i književnost JAZU-a (danas HAZU), od 1952. radio kao Institut za jezik JAZU-a, te od 1973. samostalno kao Institut za jezik. Od 1977. do 1991. radi kao Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, a od 1991. do 1996. kao Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta, da bi od 1996. imao današnji naziv (v. Čušić, 2021).

Treba još ovdje istaći i to da je prethodno u uvodnom dijelu *Dokumenta* (1971) o jezičkoj politici u Bosni i Hercegovini još rečeno da „U razmatranju književnojezičke situacije u Bosni i Hercegovini moramo uvijek polaziti: 1. od lingvističkih činjenica i 2. od postojeće društveno-političke konstelacije i interesa svih naroda koji zajednički žive u ovoj Republici“ – što je praktično bilo uvjetovano i šire postavljenim raspravama o tome da u tadašnjim društveno-političkim okolnostima za narode Bosne i Hercegovine nije važila izrazita međusobna jezička varijantna polarizacija, ali da se u odnosu na cjelokupni južnoslavenski prostor ipak, kako je to bilo istaknuto i na Simpoziju o jezičkoj toleranciji, u našim specifičnim bh. uslovima u standardnom (književnom) jeziku ogleda i naše autohtono bosanskohercegovačko kulturno naslijeđe, pa će i „njegovanje autohtonih književnojezičkih i kulturnih vrijednosti“ (Prstojević,

1984: 27) biti jedno od polaznih načela zvanične bh. književnojezičke politike. Naravno, u svemu ovome se nije išlo u neki radikalni zaokret, u smislu i službenog odvajanja od zajedničkih književnojezičkih tokova u ondašnjoj zajedničkoj državi, pa je to zajedništvo uvijek i isticano, kao što su isticani i izvjesni utjecaji drugih sredina na bosanskohercegovačko književnojezičko područje i naša otvorenost prema pozitivnim kulturnim i jezičkim utjecajima sa strane. Međutim, *Dokument* (1971) se u nekoliko navrata sasvim jasno odredio spram spomenutih utjecaja, potvrđujući na jednom mjestu da su generalno utjecaji sa strane beznačajni da bi poremetili jedinstvo bh. književnojezičkog sistema kao takvog, a s druge strane Dokumentom (1971) se i otvoreno upozorilo na to da je favoriziranje ravnopravnih varijantnih jezičkih utjecaja sa strane praktično značilo lingvistički kolonijalizam, hegemonizam i paternalizam, što se u kontekstu savremenih sociolingvističkih teorija može promatrati i kroz prizmu teorije jezičke pravde i teorije jezičkog imperijalizma.

Tako su se i iskazanim stavom pod naslovom „Naša Republika nije ničija lingvistička kolonija“ (v. Grabčanović, 1971) jasno mogli iščitati i neki otvoreni politički interesi (interesi naših političara) za zastupanje probosanskog kursa u zasnivanju nove jezičke politike u Bosni i Hercegovini 1971. godine, s obzirom na to da je spomenuti tekst s jasno izrečenim stavom u naslovu objavljen pod autorstvom političara, i to preko tzv. Socijalističkog saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine kao političkog tijela.¹

Dokument o bh. književnojezičkoj politici „Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini“ (1971) usvojen je također od političkih tijela, tj. od društveno-političkih organizacija. Donijele su ga komisije CKSK u oblasti kulture i javnog informisanja, u oblasti obrazovanja i nauke te u oblasti jačanja i razvoja međunacionalnih odnosa i međurepubličke saradnje, ali je pored naznačenih komisija u sastavljanju ovog dokumenta učestvovao i Sekretarijat CKSK BiH te Izvršni odbor republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine. Zato je, uzimajući u obzir i stav Hasana Grabčanovića izrečen u Grabčanović (1971), sasvim bilo uobičajeno da u *Dokumentu* (1971) zvanično još stoji i niz kvalifikacija o bosanskohercegovačkoj unutrašnjoj borbi protiv vanjskih političkih utjecaja preko paternalizma i hegemonizma.

¹ Iz ovakvih socijalističkih saveza u Srbiji i Hrvatskoj su SSRN kao republičke organizacije kasnijom transformacijom (nakon 1990) prerasle u političke stranke Socijalistička partija Srbije i Socijalistička stranka Hrvatske.

Tako *Dokument* (1971) sadrži i sljedeće stavove:

1. Zalaganje za „prava varijanata“ u BiH direktan je izraz paternalističkog odnosa prema našoj Republici i kulturi njenih naroda. (*Dokument*, 1971; Prstojević, 1984: 30)
2. „Izvjeshni varijantski uticaji koji se osjećaju u književnojezičkoj stvarnosti BiH) (a koji su procentualno, u odnosu na ono što je zajedničko i što je, uglavnom, autohtono, beznačajni) nikako ne mogu biti dovoljna osnova za tvrdnju da je naš književni jezik nastao „ukrštanjem varijanata“. (*Dokument*, 1971; Prstojević, 1984: 29)
3. „Teorije o varijantnoj polarizaciji, o „ukršćavanju“ dviju varijanata na našem tlu, o „pravima“ tih varijanata u BiH na ravnopravan uticaj, izraz su težnji lingvističkih (i ne samo lingvističkih) hegemonista, koji se, pod firmom jezičke ravnopravnosti i tolerancije, bore za „prevlast“ u Bosni i Hercegovini (...)“ (*Dokument*, 1971; Prstojević, 1984: 29)
4. „Ali na našem tlu, u BiH, varijante kao relativno izgrađeni sistemi, koji žele da funkcionišu kao posebni književni jezici – hrvatski i srpski, nemaju nikakvih svojih prava.“ (*Dokument*, 1971; Prstojević, 1984: 30)
5. „Priznavanje prava na ravnopravan uticaj zapadne i istočne varijante (koji bi se, u smislu dvojezičnosti, obezbijedio administrativnim intervencijama) bio bi politički promašaj ravan negiranju samostalnosti BiH i priznavanju paternalizma.“ (*Dokument*, 1971; Prstojević, 1984: 30–31)

Prethodno je bilo dosta u saglasnosti s nekim rezultatima ankete „Tradicijska, teorija i sadašnja praksa u primjeni književnog jezika u Bosni i Hercegovini“, kojim je upravo Mak Dizdar posvetio pažnju bosanskoj književnojezičkoj tradiciji i potrebama posebnog rješenja za jezičku kanonizaciju u Bosni i Hercegovini: „Autohtoni, standardni jezik ovdje nije podudaran sa jezikom dviju varijanata i njegova eventualna kanonizacija traži zato i specifičan pristup i posebno rješenje“ (Dizdar, 1970: 118), odnosno: „Vidi se jasno kako su protagnosti istočne varijante učinili sve da ona, bar u nekim vidovima, prodre na područje Bosne i Hercegovine. Naravno, ona to niti može niti smije. Za prodiranje zapadne varijante nema nikakvih realnih uslova, bez obzira ne poneke i nečije pretenzije.“ (Dizdar, 1970: 118).²

U oba slučaja, i u slučaju (tadašnjeg) priznavanja ili nepriznavanja prava drugih varijanta izvan Bosne i Hercegovine na prava u Bosni i Hercegovini, u ostatku će bh. jezička slika u svom odnosu prema ostalim jezičkim

² M. Dizdar odvojeno spominje bosansku, hrvatsku i srpsku jezičku nominaciju i književnojezičku tradiciju, zalažući se za bosanski jezik u Bosni i Hercegovini (v. Dizdar, 1970).

varijetetima ostati ista, pa ćemo je i posmatrati kroz: autohtone bosanskohercegovačke književnojezičke vrijednosti i bosanski (bosanskohercegovački) okvir jezičke standardizacije u odnosu na ostatak južnoslavenskog jezičkog područja. Razlika je samo u tome što se spomenuti „ostatak“ može sagledavati i usko sinhronijski – u presjeku zatečnog stanja u vremenu i prostoru, uzimajući u obzir i širi društveno-politički kontekst, a naspram toga i šire dijahronijski – uzimajući u obzir bogatu književnojezičku tradiciju, a naročito potvrđena ustaljena rješenja u tradiciji, od čega mogu zavisiti i savremena standardološka rješenja, što jeste čest slučaj.

U vezi s temom dodirnih tačaka jezičke politike sa jezikom u školstvu, treba istaći da je Prosvjetno-kulturno vijeće SR Bosne i Hercegovine, na sjednici održanoj 26. jula 1971. godine, donijelo *Zaključke o književnojezičkoj politici u vaspitno-obrazovnoj djelatnosti* (v. Prstojević, 1984: 37–42), u kojima se, između ostalog, među završnim zaključcima navode stavovi oko realizacije pripremnih poslova na osnivanju sarajevskog jezičkog Instituta:

Kako bi se utvrđena književnojezička politika u SRBiH permanentno ostvarivala i kako bi se osiguralo naučno praćenje i produbljivanje te politike, obavezuju se nadležni organi, a posebno Republički savjet za koordinaciju naučnih djelatnosti, da u toku ove godine (1971., op. a.) izvrše sve pripreme za **osnivanje Instituta za savremeni jezik**. Zadatak tog instituta bio bi da, zajedno sa postojećim stručnim institucijama i uz pomoć zainteresovanih društveno-političkih organizacija pokrene sistematski naučnoistraživački rad i time osigura stručnu argumentaciju **za normiranje kolektivnog književno-jezičkog izraza** u školama, u administraciji, sredstvima javnog informisanja i drugim javnim institucijama **u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini**. (isticanje autorsko) (Zaključci o književnojezičkoj politici, 26. juli 1971. godine, u: Prstojević, 1984: 41–42).

Također je krajem 1974. (12. decembar) održana sjednica CK SKBiH na kojoj su razmatrani raniji zaključci CK SKBiH iz 1971. godine, pa je ponovljena, kako je navedeno, „potreba utvrđivanja bosanskohercegovačkog književno-jezičkog standardnog izraza“ (Prstojević, 1984: 53). Opet je istaknuta i potreba „okupljanja progresivnih lingvističkih snaga na realizaciji programa naučno-istraživačkog rada, čiji je cilj obezbjeđivanje stručne argumentacije **za normiranje kolektivnog standardnojezičkog izraza u administraciji, sredstvima javnog obavješćavanja i drugim javnim institucijama SRBiH**“ (isticanje autorsko) (Prstojević, 1984: 54), pa je data puna podrška „naporima Instituta za jezik i književnost u Sarajevu u njegovanju naučnog podmlatka i okupljanja progresivnih lingvističkih snaga“,

gdje bi Institut obavljao stručni i tehnički dio posla u rješavanju postavljenih zadataka (Prstojević, 1984: 54).

Posebno je 1974. istaknuto još i ovo:

1. „Potrebno je razmotriti **problem upotrebe bosansko-hercegovačkog standardno-jezičkog izraza u praksi Skupštine SFRJ**, drugih institucija od zajedničkog interesa i saveznih sredstava javnog obavještanja, te predložiti rješenja koja će, u okviru sadašnjih mogućnosti i prema stepenu dosadašnjih naučnih saznanja o tom izrazu, **osigurati ravnopravnost bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza s ostalim standardnojezičkim izrazima srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika**“ (isticanje autorsko) (Dokument, 1974; Prstojević, 1984: 55).
2. „(...) u pogledu upotrebe standardnog jezika i **ravnopravnosti standardnojezičkih izraza** (...) potrebno je i dati i podržati inicijative za razmatranje idejno-političkih pitanja u vezi sa standardnojezičkim problemima **u socijalističkim republikama**... (isticanje autorsko) (Dokument, 1971; Prstojević, 1984: 55).

Godinu kasnije, već 1975. desilo se da pravno bosanska jezička samosvojnost dobije u određenom pogledu isti status kao i srpska i hrvatska jezička varijanta u Jugoslaviji. Jer: „Od tada su materijali Skupštine SFRJ pripremani i objavljivani i na bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu“ – pa se statusno izjednačava i sa: „albanskim, mađarskim, slovenskim i makedonskim jezikom“ (v. Baotić, 2012: 379), a to zato što je stanje bilo takvo da se u ranijoj skupštinskoj proceduri nije poštovao jezički izraz bh. sredine, tj. u skupštinskoj proceduri su prevedeni stenogrami delegatskih izlaganja „pa su se govori bosanskohercegovačkih predstavnika pojavljivali u dvije varijantske verzije, a ne i u svom originalnom izrazu“ (Šipka, 1987: 27–28).

Konkretnije, M. Šipka³ o datom slučaju utvrđuje još i to da je „Prema Poslovniku Komisije Skupštine SFRJ za utvrđivanje istovjetnosti tekstova na jezicima naroda i narodnosti Jugoslavije, čl. 24. formirano je osam ravnopravnih sekcija“ (Šipka, 2001: 38), gdje su bile formirane ipak četiri sekcije na području tada zajedničkog jezičkog standarda.

Sve je dovelo do blagog pomaka prema onome što imamo i danas:

„Ovim aktom Skupštine Jugoslavije praktično su pravno priznata četiri republička standardna jezika na srpskohrvatskom govornom području: 1. srpski (tačnije: srbijanski), 2. hrvatski, 3. bosanski i 4. crnogorski, bez obzira na nazive u republičkim ustavima (...)“ (Šipka, 2001: 38–39).

³ Inače i prvi direktor Instituta za jezik u Sarajevu.

Uporedo, osim što je u Sarajevu 1972. osnovan Institut za jezik, iste godine je izrađen i pravopis kojim se na postavljenim principima blagog odmaka od Novosadskog dogovora usmjerila pažnja na bosanskohercegovački okvir jezičke politike.

„Bosanski pravopis“ iz 1972.

U Sarajevu je, po narudžbi izdavačke kuće „Svjetlost“ Sarajevo, godine 1972. štampan *Pravopisni priručnik* autora Svetozara Markovića, Mustafe Ajanovića i Zvonimira Diklića, i to kao stvarna potreba Bosne i Hercegovine i njenih jezičkih specifičnosti koje nisu jednake ni sa Zagrebom ni sa Beogradom, ni s Novosadskim dogovorom u cjelini. Mustafa Ajanović, kao jedan od autora o tome kaže sljedeće:

Pojavu Pravopisnog priručnika izazvala je opća stvarna potreba naročito jednog momenta naše republike. To je doba onog općeg previranja u Hrvatskoj, kad je došlo do odbacivanja Zaključaka Novosadskog dogovora, pa tako i zajedničkog Pravopisa, te se naša republika našla u posebnoj situaciji, naročito zbog nedostatka Pravopisa na ijekavskom govoru (Ajanović, 1976: 1).

U uvodnom dijelu *Pravopisnog priručnika* (1972) stoji da se on pojavio „da bi se popunila praznina koja je u školama u Bosni i Hercegovini nastala prestankom izlaženja školskog izdanja Pravopisa, naročito njegove ijekavske verzije“ (Marković, Ajanović i Diklić, 1972: 5). Kako se i ranije bh. govornici nisu mogli u potpunosti poistovijetiti sa zagrebačkim rješenjima, a kako su sada ostali bez ijekavske varijante, *Pravopisnim priručnikom* (1972) dobili su svoj, bosanskohercegovački ili bosanski pravopis za ondašnje uslove. M. Ajanović pojašnjava da do toga nije došlo zbog neslaganja s Novosadskim pravopisom u kontekstu „nekog potcjenjivanja, iz mišljenja da se njega ne treba držati i sl.“ (Ajanović, 1976: 13), gdje se posebno u ondašnjim uslovima javno morala postaviti i službena ograda da to (slučaj s izdavanjem *Pravopisnog priručnika* u Sarajevu) nije „zakoračaj u izdvajanju naše republičke pravopisne prakse“ ili istovremeno „korak ka formiranju bosanskohercegovačke varijante“ (v. Ajanović, 1976).⁴ No, u medijima su se pojavili izvještaji da Bosna i

⁴ Međutim, i prof. Milivoje Minović, koji je po svjedočanstvu Mustafe Ajanovića bio pristao da bude stručni konsultant pri izradi Pravopisnog priručnika, gdje je Minović u pismu „Svjetlosti“ 12. XI 1971. „izrazio svoju punu saglasnost s idejom o izradi pomenutog priručnika i spremnost da u poslu sudjeluje“, jer bi, kako Ajanović naglašava, tako Minović „doprinio da Pravopisni priručnik bude uspjela zamjena dosadašnjem Pravopisu (Povukao M. A.). Kad je „pročitao u novinama da BiH izdaje novi pravopis ...“, otkazao je saradnju. (Ajanović, 1976: 14).

Hercegovina izdaje pravopis, pa su i pojedini lingvisti (poput Milivoja Minovića, npr.) uskratili podršku ovom pravopisu jer se u medijima također, kako kaže sam Minović: „pisalo o ‘bosanskom pravopisu’ na osnovu onoga što se čulo na konferencijama za štampu i sličnom“ (Minović, 1976: 29). Ajanović se prema ovom Minovićevom postupku odredio oštro i s negodovanjem, ne prihvatajući da je *Pravopisni priručnik* (1972) izvan novosadskog koncepta:

„Dakle, bila mu je (Minoviću, o. a.) dovoljna ko zna čija bilješka, nečije pisanje sasvim ‘na svoju ruku’, sasvim po svome mišljenju, pa da otkaže saradnju na tako značajnom poslu. To mu je bilo dovoljno pa da u ovakvom radu vidi ‘zastavu separatizma’ i kao ‘da se javila nova matica – sarajevska’“ (Ajanović, 1976: 15).

Dâ se uočiti da „Novosadski koncept“ za Ajanovića znači poštivanje dubletnosti, a ne strogo pozicioniranje Beograda i Zagreba kao lingvističkih centara i izvora za primjere te dubletnosti. No, kako se zvanično Pravopisnim priručnikom (1972) ipak nije propagirao otvoreni separatizam ili zastupanje neke naročito izdvojene pravopisne prakse uz zalaganje za bosanskohercegovačku (bosansku) jezičku varijantnost, i slično, isticalo se na koncu da *Pravopisni priručnik* (1972) može biti i zvanični zamjenski pravopis u Bosni i Hercegovini, ali upravo ne zvanično kao separatan bh. pravopis već kao pravopis koji je u načelu usklađen s novosadskim principima, ali koji ima specifična dopunjena rješenja. Dâ se primijetiti da se ovdje nije gledala samo suštinska, sadržinska strana, nije se mnogo raspravljalo o tome kakav pravopis zaista jeste, već se išlo u smjeru rasprava o tome šta će njegova pojava značiti u novoj konstalaciji odnosa, tj. kakav stvarni značaj ali i značenje ima sama činjenica o konkretnom pojavljivanju bh. pravopisa kao takvog, pa se i odnos prema ovom pravopisu različito artikulirao. Uprkos svemu, naročito je važno podsjetiti se da je ovaj *Pravopisni priručnik* izlazio sve do 1991. godine, zaključno sa svojim osamnaestim izdanjem.

Gdje je Pravopisni priručnik (1972) ipak napravio zaokret?

U odnosu na raniju pravopisnu tradiciju, Mustafa Ajanović je isticao i nedostatke Pravopisa Matica (1960) i stvarnu potrebu da se neke naše (bosanske, bosanskohercegovačke) specifičnosti unesu kao potpunija pravopisna rješenja.⁵ U uvodnom dijelu *Pravopisnog priručnika* (1972) autori kažu: „Trudili

⁵ Naročito su interesantne Ajanovićeve opaske u vezi s izgovorom i pisanjem glasa h, koji čak imaju i „Vlado i drugarica mu Rajka kao Srbi iz bilečkog kraja“ (npr. *aždaha, promaha*) i da je kod anketiranja studenata Više pedagoške škole u Mostaru bilježio i neke primjere u kojima je obično „jedino sa h“ – pa kad se kod izrade Pravopisnog priručnika raspravljalo o tome, prof. Marković je bio pokazao punu rezervu, dok se nije uvjerio da je izgovor sa h stvarnost. (Svetožar Marković je iz Zaječara, Srbija, op. a.). Ajanović (1976: 2) prenosi i stav Asima Pece da je bosanskohercegovačka realnost tražila korekcije, usklađene s rješenjima u govoru bh. Muslimana kao jednim rješenjima (u pitanju glasa h), i kako Asim

smo se takođe da izvjesne nejasnoće bolje objasnimo, **da unesemo kao novo ono što je praksa nametnula i da dodamo ono što je**, po našem mišljenju, **nedostajalo**“ (istakao J. H.) (Marković, Ajanović i Diklić, 1972: 5).

Praktične dopune i dodaci suštinski su, može se priznati, ipak napravile i određeni značajan odmak od principa Novosadskog dogovora, iako autori *Pravopisnog priručnika* (1972) navode da su se držali principa Novosadskog dogovora, odnosno sarajevskog Simpozij(um)a o jezičkoj toleranciji:

Polazeći od zaključaka Simpozijuma o jezičkoj toleranciji,⁶ a vodeći računa o tome da su dosadašnja pravopisna pravila, rađena prema zaključcima Novosadskog dogovora, za proteklih desetak godina ušla u opću upotrebu, nastojali smo da se držimo principa datih prema tim pravilima, **ilustrujući ih prvenstveno primjerima iz bosankohercegovačke prakse**“ (isticanje autorsko) (Marković, Ajanović i Diklić, 1972: 5).

Kako je već *Simpozij o jezičkoj toleranciji* (1970) ignorisao četvrti stav *Novosadskih zaključaka* „Oba izgovora, ekavski i ijekavski, takođe su u svemu ravnopravna“ (Pravopis, 1960: 5), i kako je bila usmjerena pažnja na njegovanje autohtonih jezičkih osobina u Bosni i Hercegovini (ne samo u pitanju izgovora), tako je i *Pravopisni priručnik* (1972), koji polazi od *Sarajevskog simpozija* ali ide i korak dalje, ipak, može se reći, u određenoj mjeri i suštinski odstupio od principa Novosadskog dogovora, pa je očekivano proizveo i određene konkretne reakcije, kao što je npr. i ona profesora Velimira Laznibata s Više pedagoške akademije u Mostaru:

„Dakle, je li ovo službeni pravopis u Bosni i Hercegovini i moramo li ga primjenjivati u našim školama (jer je ovo, iz uvodne riječi saznajemo: školsko izdanje)? Zar nećemo i dalje zajednički Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika smatrati službenim pravopisom na cjelokupnom području hrvatskosrpskog jezika“ (Lanzibat, prema: Šipka i dr., 1974: 106).

Slično pitanje je postavila profesorica Amira Idrizbegović u svojstvu prosvjetnog savjetnika u Pedagoško-prosvjetnom zavodu Sarajevo: „Šta će se od sada izučavati u školama: srpskohrvatski-hrvatskosrpski književni jezik ili tzv. bosansko-hercegovački književnojezički standard, odnosno, standardni jezički izraz?“ (A. Idrizbegović, prema: Šipka i dr., 1974: 195).

Peco dodaje: „a ne samo u njihovom govoru“ (prema: Ajanović, 1976: 4), i to u primjerima *promaha, aždaha i hendek*, dok je Ajanović za ove i slične primjere dodatno potvrdio da „I kod Belića i kod Boranića imamo ravnopravan izgovor i sa **h** i sa **j**“, i da se „u dobrom dijelu našeg naroda ove riječi (se) govore sa **h**“ što „nije ‘usamljen slučaj’“ (Ajanović, 1976: 3).

⁶ Koji je i nastao na zasadaama Novosadskog dogovora, op. a.

U svemu predloženom, dodatno je interesantno da se za *Pravopisni priručnik* (1972) bila uvriježila etiketa „bosanski pravopis“:

„U našim školama ne smije biti dilema. Po svojoj namjeni i po svom sadržaju pravopis mora biti normativan, pa pitam je li nas ovaj (već sada nazivan i nezvan ‘bosanski’ pravopis) obavezuje i na šta nas obavezuje“ (Lanzibat, prema: Šipka i dr., 1974: 106).

U kontekstu navedenog, također tako Ajanović (1976) prenosi i reakciju poznatog hrvatskog lingviste Vladimira Anića štampanoj u *Zadarskoj reviji* br. 2 iz 1973. godine, gdje V. Anić ističe već poznate povode o razlozima izlaženja zbog pomanjkanja primjeraka pravopisa iz 1960., ali dodaje i to da: „Ali kako pravopis ima i specifičnosti svoje sredine, predstavlja novost“, gdje se posebno ističe i uloga školstva: „Potrebno je reći da je ovaj pravopis u specifičnim prilikama jedini pravopis namijenjen potrebama školstva jedne republike na području hrvatskosrpskog jezika“ (Anić, 1973, prema: Ajanović, 1976: 22). Anić je još dodao da u novom pravopisu iz 1972. ima i kontinuiteta s dotadašnjom pravopisnom praksom i tolerancije u izboru onoga što je pravilno, ali da ima bosanskohercegovačke specifičnosti. Zaključno, Vladimir Anić za pravopis iz 1972. konstatuje: „Ovaj pravopis, sada u filološkom žargonu poznat kao ‘bosanski’, predstavlja ozbiljan napor u radu na izgrađivanju književne norme s osjećanjem za realnost“ (Anić, 1973, prema: Ajanović, 1976: 22).

U „odbranu“ pravopisa iz 1972. stali su kod nas, osim Asima Pece, još i Srđan Janković i Ismet Smailović, konstatujući uglavnom da se diže nepotrebna tolika vika, da se ne radi o narušavanju Novosadskog dogovora ili o stvaranju novog i posebnog bh. pravopisnog uzusa (v. *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*, tj. Šipka i dr., 1974).

Srđan Janković je, čini se, iznio suštinu problema:

Nama je sasvim jasno da cjelokupnu pravopisnu problematiku ne može rješavati samo jedna kulturna sredina **bez ili mimo konsultovanja drugih kulturnih sredina** srpskohrvatskog jezičkog područja. Ali nam je isto tako jasno da **jednoj kulturnoj sredini** ne može biti **uskraćeno pravo da u okviru svojih potreba izdaje priručničku literaturu**, u ovom slučaju iz oblasti pravopisa. Svako drugo mišljenje o ovom značilo bi stavljanje takve jedne sredine pod – kuratelu (*skrbništvo*, tj. *ljekarski odnos*, op. a.). A to bi bilo u punoj suprotnosti sa svim onim što nam donosi današnji naš društveni trenutak“ (isticanje autorsko) (Janković, prema: Šipka i dr., 1974: 132).

U prethodnom Jankovićevom komentaru, rekli bismo, ogleda se suština kritike Novosadskog dogovora. No, svojevremeno je i Dževad Jahić isto tako pozitivno ocjenjivao blagi prirodni odmak od Novosadskog dogovora,

ne prihvatajući kritiku da se tu radi o jezičkoj dezintegraciji, a što se dešava već početkom osamdesetih godina prošlog vijeka u nastavljenim javnim raspravama o pitanjima zajedničkog jezika. Naime, beogradski NIN objavljuje 1982. Jahićev članak „Zajedništvo u jeziku“, u kojem stoji: „Novosadski dogovor nije nikakav strogo obavezujući za svagda dati čin koji ne trpi izmjene, poboljšanja, prilagođavanja nekih pitanja novom vremenu“ (v. Jahić, 1990: 34). Važno je istaći i to da se i tada „nepridržavanje Novosadskog dogovora“ ili „zahtjevi za jezičkom tolerancijom“ bili prepoznati kao jezička dezintegracija, dok je Dž. Jahić tvrdio da: „‘Nepridržavanje’ Novosadskog dogovora nikako ne znači dezintegraciju već je pozitivan znak traženja puteva za zajednička rješenja, što se ne čini odbacivanjem principa Dogovora već njihovim prirodnim i neophodnom izmjenom u pojedinostima“ (v. Jahić, 1990: 34).

Postavlja se pitanje da li je sama pojava izlaženja nekog pravopisa u Bosni i Hercegovini sama po sebi značila problem, ili je zaista postojala stvarna bojazan zbog već prisutnih tokova dezintegracije u jeziku.

Međutim, nakon svega, posebno je simptomatično što se u raspravama o novom *Pravopisnom priručniku* (1972) izgleda potpuno zanemarila jedna druga važna činjenična realnost, a to su podaci o drugim pravopisima i pravopisnim priručnicima u Bosni i Hercegovini i prije 1972. godine.

Podsjetimo se da je sarajevska „Svjetlost“ ta koja je štampala Pravopisni priručnik 1972. godine, ali dodajmo još i to da je upravo ista ova kuća već 1949. godine objavila i Vukovićeva (Jovan Vuković) *Pravopisna pravila: i uputstva za pisanje ijekavskih glasovnih oblika: sa pravopisnim rječnikom ijekavizama* (Vuković, 1949), a 1952. godine i druga njegova pravopisna pravila u knjižici pod naslovom: *Pravopis savremenog našeg jezika: (analiza pravopisnih pravila i praktična uputstva za njihovu primjenu). Dio 1, Upotreba velikog slova i složene riječi* (Vuković, 1952). Treba reći da ovi podaci imaju i svoje dodatno uporište u činjenici da je konkretno upravo Jovan Vuković bio na čelu jednog sarajevskog jezičkog instituta, i to pri Višoj pedagoškoj školi, gdje je od aprila 1948. osnovan „Institut za savremeni jezik“, koji je radio svega nekoliko godina, nakon čega se ugasio (v. Vuković, 1949: 145).⁷

Također, sarajevski Zavod za izdavanje udžbenika je 1968. objavio Vukovićeva pravopisna pravila u koautorstvu sa Savom Pujićem, pod naslovom „Pravilno – nepravilno: pravopisni rječnik [1]: za niže razrede osnovne škole“ (Vuković i Pujić, 1968), dok je sljedeće, 1969. godine Savo Pujić objavio svoj autorski pravopisni priručnik, latinični za više razrede osnovne škole, s nazi-

⁷ Više o radu ovog instituta vidjeti kod Ćušić (2021), gdje vidimo da je *Institut za savremeni jezik* objavio 4 sveske časopisa *Pitanja savremenog književnog jezika*, nakon čega ovaj časopis izlazi na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, do 1969. godine, kada je ugašen (ukupno je izašlo sedam brojeva).

vom „Abecedna kolona: pravopisni rječnik 2: za više razrede osnovne škole“ i 1970. godine ćirilicu verziju, s nazivom „Azbučna kolona: pravopisni rječnik 2: za više razrede osnovne škole“, gdje su u oba priručnika na početku data i pravopisna pravila.

Može se utvrditi da su ranija Belićeva pravopisna rješenja bila na širim osnovama nego što su to Vukovićeva i Pujićeva rješenja, usklađena s Novosadskim dogovorom, što će reći da su se samim tim Vukovićev i Pujićev pravopisni priručnik razlikovali od, da ga tako nazovemo, Ajanovićevog „Bosanskog pravopisa“ iz 1972. Dodatno, može se potvrditi da je *Pravopisni priručnik* iz 1972. samo ijekavski, dok Vuković i Pujić izjednačavaju ekavski i ijekavski izgovor, iako su pravopisna pravila o kojima je riječ štampali u Sarajevu. Sarajevskim *Simpozijem o jezičkoj toleranciji* (1970) praktično je poništena validnost pravopisa pod Vukovićevim i Pujićevim autorstvom.

Na koncu, sam Jovan Vuković je za Pravopisni priručnik (1972) na *Mostarskom savjetovanju* izrekao da je riječ o školskoj pravopisnoj knjizi „gdje se nalaze izvjesna, na subjektivnim ukusima rađena, odstupanja od novosadsko-zagrebačkog Pravopisa“ (J. Vuković, prema: Šipka i dr., 1974: 134). I da, očigledno jeste to da *Pravopisni priručnik* (1972) ipak nije mogao ni biti novosadsko-zagrebački, odnosno, beogradsko-zagrebački.

Zaključak

Nakon što je u martu 1970. godine u Sarajevu provedena jezička anketa *Tradicija, teorija i sadašnja praksa u primjeni književnog jezika u Bosni i Hercegovini* i nakon što je u aprilu iste godine održan *Simpozij(um) o jezičkoj toleranciji*, u rezultatu se došlo do niza zaključaka koji su tadašnju jezičku politiku usmjeravali sve više na poseban bosanskohercegovački okvir, da bi se već početkom 1971. godine usvojio i zvanični dokument *Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini* a sredinom iste godine i *Zaključci o književnojezičkoj politici u vaspitno-obrazovnoj djelatnosti*, kojima se upućivalo na ijekavski književnojezički standard u Bosni i Hercegovini, zasnovan na autohtonim jezičkim osobinama, pa je utvrđena i potreba normiranja takvog bosanskohercegovačkog kolektivnog općejezičkog standarda, čime je istaknuta i namjera osnivanja Instituta za jezik koji će dodatno proučavati bosanskohercegovački standardnojezički izraz, kako se zvanično tada zvao. Iste godine kada je osnovan Institut za jezik (a čime je Sarajevo nakon Beograda i Zagreba dodatno dobilo poziciju jezičkog centra, što je značajno u odnosu na ranije utvrđene principe Novosadskog dogovora i dva glavna jezička centra), dakle, 1972. godine, u Sarajevu izlazi i *Pravopisni priručnik* Svetozara Markovića, Mustafe Ajanovića i Zvonimira Diklića, a koji je u tadašnjim fi-

lološkim krugovima doživljavan kao *bosanski pravopis*, upravo po tome što je, kako je ranije bilo utvrđeno stavovima o jezičkoj politici, napravio blagi zaokret prema bosanskohercegovačkom sociolingvističkom okviru, njegujući ijekavski standard i autohtone jezičke osobine u bh. praksi, ali ipak zadržavajući principe jezičke varijantnosti i višestrukosti, što jeste bila osnova Novosadskog dogovora. Međutim, upravo će ovaj *Pravopisni priručnik* izazvati i rasprave i nedoumice oko toga da li se njime narušava Novosadski dogovor, kao što još uvijek postoje nedoumice oko karaktera početkom sedamdesetih godina inauguriranog termina *bosanskohercegovački standardnojezički izraz* – s pitanjem da li je to zapravo ipak bosanska jezička varijanta u odnosu na tadašnje zajedničke okvire – što je tvrdnja koja je imala i dovoljno pobornika u uslovima ipak nekog zauzimanja monopola na (jednostrano) mišljenje. Praktično, zasnivanjem posebne bosanskohercegovačke jezičke politike, osnivanjem Instituta za jezik u Sarajevu i njegovanjem autohtonih domaćih jezičkih rješenja, uz zvanično opredjeljenje za proučavanje i normiranje *jezičkog izraza* u Bosni i Hercegovini, može se zaključiti da je već početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka napravljen i zvaničan otklon od Novosadskog dogovora, a naročito kada se 1975. u pitanjima bosanske (bosanskohercegovačke) jezičke samosvojnosti statusno već moglo govoriti o izjednačavanju sa posebnom tada važećom hrvatskom i srpskom jezičkom varijantom.

Literatura:

- Ajanović, Mustafa (1976). „Pravopisni priručnik prema ‘Novosadskom pravopisu’ (Prema pravopisu)“, u: Lazarević, Predrag (ur): *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, str. 1–24. Banjaluka: Društvo nastavnika srpskohrvatskog jezika i književnosti SR BiH.
- Baotić, Josip (2012). *Približavanje jeziku ili približavanje jezika*. Sarajevo: Slavistički komitet u BiH.
- Ćušić, Tarik (2022). „Institut za savremeni jezik pri Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu“, izlaganje na naučnoj konferenciji „Razvoj lingvističke bosnistike“, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, mart 2022. Dostupno na linku: <https://youtu.be/O9me2De2FSA?t=1322> (pristup: januar 2023).
- Grabčanović, Hasan (1971). „Naša Republika nije ničija lingvistička kolonija“, SSRN BiH, 3–4. Sarajevo, str. 2–3.
- Dizdar, Mak (1970). „Marginalije o jeziku i oko njega“. *Život*, god. XIX, br. 11–12, Sarajevo, str. 109–120.
- Jahić, Dževad (1990). *Jezik, nacija i nacionalizam*. Sarajevo: NIŠRO Oslobođenje.

- Marković, Svetozar; Ajanović, Mustafa; Diklić, Zvonimir (1972). *Pravopisni priručnik srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog jezika*. Sarajevo: Svjetlost.
- Minović, Milivoje (1976). „U čemu se ne slažemo (odgovor na članak prof. Ajanovića)“, u: Lazarević, Predrag (ur): *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, str. 25–33. Banjaluka: Društvo nastavnika srpskohrvatskog jezika i književnosti SR BiH.
- Pravopis (1960). *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*. Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska i Matica srpska.
- Prstojević, Miroslav (ur.) (1984). *Dokumenti književnojezičke politike u SR Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: NIŠRO „Oslobođenje“ i Institut za proučavanje nacionalnih odnosa.
- Šipka, Milan (2001). *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni Hercegovini (1850–2000). Dokumenti*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Šipka, Milan (1987). *Književnojezička politika i jezička kultura*. Sarajevo: NIŠRO „Oslobođenje“.
- Šipka, Milan; Karadža-Garić, Mevlida; Baotić, Josip (prir.) (1974). *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost – NIP Oslobođenje.
- Vuković, Jovan (ur.) (1949). *Pitanja savremenog književnog jezika*, knj. 1. sv. 1, god. 1. Sarajevo: Organ Instituta za savremeni jezik pri Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu – Svjetlost.
- Vuković, Jovan (1949). *Pravopisna pravila: i uputstva za pisanje ijekavskih glasovnih oblika: sa pravopisnim rječnikom ijekavizama*. Sarajevo: Svjetlost.
- Vuković, Jovan (1952). *Pravopis savremenog našeg jezika: (analiza pravopisnih pravila i praktična uputstva za njihovu primjenu). Dio 1, Upotreba velikog slova i složene riječi*. Sarajevo: Svjetlost.
- Vuković, Jovan i Pujuč, Savo (1968). *Pravilno – nepravilno: pravopisni rječnik [1]: za niže razrede osnovne škole*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

**THE ISSUE OF DEPARTURE FROM THE NOVI SAD
AGREEMENT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE 1970s**

Exploring the thesis that establishment of the Sarajevo Language Institute in 1972 laid the foundation for the institutional approach to language policy and recent linguistic research in Bosnia and Herzegovina, with an emphasised Bosnian and not necessarily Yugoslav orientation, in this paper we analyse some important views expressed in documents on literary and language policy in Bosnia and Herzegovina in the time before the establishment of the Sarajevo Language Institute, but also after its founding, which granted Sarajevo the status of a separate language centre after Belgrade and Zagreb, disrupting the principles underpinning the Novi Sad Agreement on a Common Language which developed around two centres, Belgrade and Zagreb. In addition, we reflect on the representation of the concept of a slight and imperceptible but still sufficiently concrete departure from the Novi Sad Agreement through the appearance of the *Orthography Manual* in Sarajevo in 1972, recognised as Bosnian in the philological jargon of the time.

Keywords: *Novi Sad Agreement, Bosnian orthography, Sarajevo Language Institute, language policy*